

T.ü.e.d. Qasımov Ədalət

T.ü.f.d. Hüseynova Leyla

HEYDƏR ƏLİYEV İRSİNDƏ AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ XADİMLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ

Açar sözlər:	Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, milli dövlət, dövlətçilik, İstiqlaliyyət bəyannaməsi, müstəqillik, dövlət xadimləri.
Key words:	Azerbaijan People's Republic, national state, statehood, declaration of independence, independence, statesmen.
Ключевые слова:	Азербайджанская Демократическая Республика, национальное государство, государственность, декларация независимости, независимость, государственные деятели.

XX yüzillik Azərbaycan tarixində öz əhəmiyyətinə görə mühüm bir dövrü təşkil edir. Bu qısa tarixi zaman kəsiyində Azərbaycan xalqı böyük tərəqqi dövrü yaşamış, ictimai, iqtisadi, mədəni həyatda özəmlü uğurlara nail olmuşdur. Ən böyük nailiyyətlərdən biri, heç şübhəsiz, bütün Şərqdə ilk demokratik respublikanın – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması və fəaliyyət göstərməsidir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xalqımızın tarixində milli dövlətçilik ənənələrinin bərpa və inkişafında əhəmiyyətindən bəhs edən Ümummilli lider Heydər Əliyev qeyd edirdi ki, “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti gərgin və mürəkkəb ictimai-siyasi şəraitdə cəmi 23 ay fəaliyyət göstərmiş və, sonrakı nəsillərin yaddaşında xalqımızın tarixinin ən parlaq səhifələrindən biri kimi həmişə qalacaqdır. O, demokratik dövlət quruculuğu, iqtisadiyyat, mədəniyyət, təhsil, səhiyyə, hərbi quruculuq sahələrində atdığı mühüm addımları başa çatdırma bilməyə də, onun qısa müddətdə həyata keçirdiyi tədbirlər xalqımızın tarixində silinməz iz buraxmış, milli dövlətçilik ənənələri bərpası işində böyük rol oynamışdır. Ən əsas odur ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti az yaşasa da xalqımızda azadlıq, müstəqillik fikirlərini daha da gücləndirmiş oldu” [2, s.17].

Azərbaycanın dövlətçilik tarixində mühüm bir mərhələni təşkil edən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ölkəmizin çoxəsrlik sosial-iqtisadi, ictimai-siyasi və mədəni inkişafının, xalqımızın milli oyanış və dirçəliş prosesinin məntiqi nəticəsi kimi meydana çıxmış yeni dövlət və cəmiyyət nümunəsi idi.

AXC-nin dövlətçilik tariximizin ən parlaq səhifələrindən biri kimi özünün siyasi quruluşuna, həyata keçirdiyi demokratik dövlət quruculuq tədbirlərinə, həmçinin qarşısına qoyduğu məqsəd və vəzifələrinə görə də Avropanın ənənəvi demokratik respublikalarından heç də geri qalmamışdır. Bütövlükdə AXC-nin tarixi, onun ictimai-siyasi fəaliyyəti ölkəmiz üçün, onun hər bir vətəndaşı üçün iftixar və qürur yeridir.

Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, uzun müddət tariximizin xalqımıza baş uralığı gətirən bu şanlı səhifəsinin obyektiv araşdırılmasına imkan verilməmiş, dövrün hadisə və prosesləri saxtalaşdırılmış və kobudluqla təhrif edilmişdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlət və siyasi xadimləri dövrün mövcud tələblərinə uyğun şəkildə qiymətləndirilmiş, onlar “xalqın düşməni”, “əksinqilbçi”, “pantürkist”, “panislamist” kimi xarakterizə edilmiş, hətta adlarının çəkilməsi belə qadağan olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikası öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra AXC-nin tarixinə, onun dövlət xadimlərinin fəaliyyətinə münasibətdə yeni baxış formalaşdırılmağa başladı.

Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyinin bərpası haqqında Konstitutsiya aktının qəbulundan sonra ilk dəfə olaraq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qurucularına dövlət səviyyəsində bəraət verildi.

Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev dövlətçilik tarixinin bu mühüm dövrünə böyük əhəmiyyət verirdi. Tariximizin bu dövrünün tədqiqi, xalq üçün, dövlətçilik üçün tarixi xidmətlər göstərən hər bir şəxsiyyətin həyat və fəaliyyətinin öyrənilməsi, təbliği, onların irsinin araşdırılması, xatirələrinin əbədiləşdirilməsi, yubiley və anım günlərinin qeyd olunması Ulu öndərin irsində ən önəmli məsələlər olmuşdur. Məhz Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin, cümhuriyyət xadimlərinin fəaliyyətinə yüksək qiymət vermiş, onun təşəbbüsü ilə bu dövrün tarixinə dair arxiv sənədləri üzərindən tam məxfi qrifi götürülərək, tədqiqatçıların ixtiyarına verilmiş, yeni fundamental nəşrlər işıq üzünə çıxmışdır. Ulu öndərin xüsusi tapşırığına əsasən ikicil-

dlik “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Ensiklopediyası”nın hazırlanması işinə başlanmışdır.

Cümhuriyyət tarixinin hərtərəfli və dərinlən araşdırılmasında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 80 illiyi ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 1998-ci ildə imzaladığı “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 80 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında”, “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 80 illik yubileyinə həsr olunmuş əsərlərin nəşr edilməsi haqqında” və “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 80 illik yubileyinə həsr olunmuş ümumrespublika mərasiminin keçirilməsi haqqında” sərəncamlarının mühüm rolu olmuşdur. Ona görə də, tam əminliklə deyə bilərik ki, Cümhuriyyət tarixinin sistemli şəkildə, təmənilə yeni baxış prizmasından öyrənilməsi bilavasitə Ulu öndərin adı və fəaliyyəti ilə bağlı olmuşdur.

Heydər Əliyev bütövlükdə tariximizin, eləcə də tarixi şəxsiyyətlərin fəaliyyətinin obyektiv şəkildə araşdırılmasını, ifratçılıqdan uzaq olmağı tövsiyə etmişdir, xalqımızın tarixini gələcək nəsillərə əldəyi kimi çatdırılmasının vacibliyini vurğulayırdı. Bu deyilənləri O, Xalq Cümhuriyyətinin tarixinə və ilk demokratik respublikanın siyasi və dövlət xadimlərinə də aid etmişdir.

Heydər Əliyev Azərbaycan xalqı qarşısında böyük xidmətləri olan, özünün vurğuladığı kimi Azərbaycanda ilk müstəqilliyin, demokratiyanın əsasını qoyan şəxsiyyətləri yüksək qiymətləndirmişdir. Cümhuriyyətin yaradılmasında müstəsna xidmətləri olan Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Fətəli xan Xoyski kimi görkəmli ictimai xadimlərin rolunu elmi-nəzəri cəhətdən dəyərləndirən Ulu öndər siyasi-ictimai fəaliyyətinin ikinci dövründə bu istiqamətdə xeyli işlərin görülməsini təmin etmişdir.

Heydər Əliyev irsində 1918-20-ci illərdə fəaliyyət göstərmiş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və onun yaradıcılarına münasibət məsələsi önəmli yerlərdən birini tuturdu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti xadimlərinin fəaliyyətini xüsusi dəyərləndirən Heydər Əliyev göstərirdi ki, “Bu gün, bu bayram günü (27 may 1998-ci il) Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradıcılarını və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin iki illik fəaliyyətini təmin edənlərin hamısını böyük minnətdarlıq hissi ilə yad edirik. Onlar həqiqətən vətəndaşlıq şücaəti göstərirlər, həqiqətən öz xalq, milləti qarşısında böyük qəhrəmanlıq nümunələri göstərirlər. Xalq cümhuriyyətinin yaradıcıları – Məmməd Əmin Rəsulzadə, Fətəli Xan Xoyski, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Nəsim bəy Yusubbəyov, Həsən bəy Ağayev, Xalq Cümhuriyyətinin ilk Milli Şurasının bütün üzvləri, Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin üzvləri Azərbaycan xalqı qarşısında böyük xidmətlər göstərirlər. Xalqımız onların xidmətlərini bu gün minnətdarlıq hissi ilə yad edir. Onların gördüyü işlər və əziz xatirələri Azərbaycan xalqının qəlbində əbədi yaşayacaqdır” [4, s.394].

Ulu öndər Heydər Əliyev demək olar ki, Azərbaycan dövlətçiliyi ilə bağlı bu təntənəli mərasimdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətinə qiymət verməklə yanaşı, cümhuriyyətin yaradılmasında böyük xidmətləri olan siyasi xadimlərinin fəaliyyətini dönə-dönə diqqətə çəkir, xatırlayaraq yüksək qiymətləndirdi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin yeni əsr və üçüncü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciətində qeyd edirdi: “Cümhuriyyətin yaradılmasında müstəsna xidmətləri olan Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Fətəli xan Xoyski, Həsən bəy Ağayev, Nəsim bəy Yusifbəyli, Mehdi bəy Hacınski, Məmməd Yusif Cəfərov, Xudat bəy Rəfiyyəv, Əkbər ağa Şeyxülislamov, Teymur bəy Makinski, Səmədbəy Mehmandarov, Əli-əğa Şıxlinski, Sultan Məcid Qənizadə, Xəlil bəy Xasmməmmədov, Əhməd bəy Pepinov, Şəfi bəy Rüstəmbəyov kimi görkəmli ictimai xadimlərin xatirəsini qədirbilən Azərbaycan xalqı bu gün də, böyük ehtiram hissi ilə yad edir [2, s.17-18].

Heydər Əliyev Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlət müstəqilliyi 80 illik yubileyinə həsr olunmuş Cümhuriyyət yaradıcılarına xüsusi münasibət bildirərək demişdir: “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması, İstiqlal Bəyannaməsinin elan olunması böyük zəka, uzaqgörənlik, cəsarət, iradə, qəhrəmanlıq tələb edirdi. Bizim dəyərli siyasi xadimlərimiz o gün, o il, o ay bu tarixi addımı atdılar” [4, s.391].

Cəmi 23 ay fəaliyyət göstərən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixinin ən gərgin anı 1920-ci il aprelin sonunda bolşevik Rusiyasının hərbi təcavüzünə məruz qaldığı günlər idi. Heydər Əliyev M.Ə.Rəsulzadənin hakimiyyətin bolşeviklərə təhvil verilməsinə Azərbaycanın müstəqilliyinin qorunacağına bəslədiyi ümidlə belə təhlil edilmişdir: “Məlumdur ki, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə hakimiyyəti bolşeviklərə təhvil verməyə razılıq verərək bildirmişdi: o güman edir ki, yeni hakimiyyət Azər-

baycanın milliliyini, müstəqilliyini qoruyub saxlayacaqdır. Başqaları da belə düşündülər. Ola bilər, o vaxt hakimiyyəti Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətindən alan azərbaycanlıların bəziləri də, o cümlədən Nəriman Nərimanov da belə düşündü ki, onlar müstəqil cümhuriyyəti başqa ideologiya altında saxlaya biləcəklər. Ancaq təəssüflər ki, belə olmadı” [6, s.398].

AXC-nin süqutu zamanı parlament və eyni zamanda M.Ə.Rəsulzadənin mövqeyi xüsusi olmuşdur. Bu mövqə Azərbaycanın müstəqilliyinin qorunması prinsipini əsas tutdu və son iclasda da istiqbalıyının qorunması ümidilə qarar qəbul olunmuşdur. Beləki, “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Ensiklopediyası”nda yazıldığı kimi M.Ə.Rəsulzadə və onun əqidə yoldaşları hakimiyyəti kommunistlər qeyri-şərtsiz təslim edilməsi təklifinə qarşı çıxdılar. Bununla belə, qan tökülməsinin qarşısını almaq üçün hakimiyyətin yalnız müəyyən şərtlərlə - Vətənin müstəqilliyinin saxlanması şərtlə kommunistlərə verilməsinə tərəfdar olduqlarını bildirdilər. Beləliklə, AXC parlamenti mühasirə şəraitində keçirdiyi həmin iclasda da özünün demokratik ənənələrinə və istiqbalıyət ideyalarına sadiq qaldı. M.Ə.Rəsulzadə və onun əqidə silahdaşları “Bir kərə yüksələn bayrağı” endirməmək şərtlə hakimiyyəti kommunistlərə həvil verdilər [8, s.98].

Ümummilliləyər Heydər Əliyev cümhuriyyətin dövlət xadimləri içərisində Fətəli xan Xoyskini xüsusi qiymətləndirmişdir. Tarixşünaslıqda XX əsrin 90-cı illərində qədər Fətəli xan Xoyskinin xidmətləri yetərinə yer almamışdır. Heydər Əliyev isə onun haqqında yüksək fikirlər söyləmişdir: “Fətəli xan Xoyski 1918-ci ildə yaranmış ilk Azərbaycan Demokratik Respublikasının qısa zamanda baş naziri olubdur. Nəriman Nərimanov isə 1920-ci ildə Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Xalq Kommissarları Sovetinin sədri, yəni baş nazir olubdur. Tutduqları vəzifəyə görə yox, şəxsiyyətlərinə və ictimai-siyasi fəaliyyətlərinə görə onların ikisi də çox dəyərli insanlar olubdur. Onlar təsadüfi adamlar deyildilər. Məsələn, Fətəli xan Xoyski 1918-ci ildə təsadüfən gəlib bizim ilk demokratik respublikamızın baş naziri olmamışdır. O, əvvəlki illərdə də siyasi fəaliyyət göstərmişdi, çar Rusiyası Dumasının Azərbaycandan seçilmiş deputatı olmuşdur. Doğrudur, Sovet hakimiyyəti dövründə tariximiz çox təhrif edilmişdir. O zaman Fətəli xan Xoyski tamamilə unudulmuşdur. Biz son illər tariximizi düzgün təhlil etmək imkanı əldə edəndən sonra Fətəli xan Xoyskinin kimliyini və onun fəaliyyətinin nədən ibarət olduğunu nədən ibarət olduğunu artıq dərk etmişik” [3, s.448].

Göründüyü kimi, Heydər Əliyev Fətəli xan Xoyskini şəxsiyyətinə və siyasi fəaliyyətinə böyük hörmət etdiyi dövlət xadimi Nəriman Nərimanovla eyni səviyyədə dəyərləndirmişdir.

Fətəli xan Xoyskinin başçılıq etdiyi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti çox ağır bir beynəlxalq və daxili şəraitdə, faktiki olaraq, soyqırımı taleyi yaşayan Azərbaycan xalqını tarixin ən ağır qanlı burulğandan çıxarmaq məsuliyyətini öz üzərində götürməli olmuşdur.

Heydər Əliyev həmin çətin tarixi dövrü belə səciyələndirmişdir: “İlk Azərbaycan Demokratik Respublikası ağır və mürəkkəb şəraitdə fəaliyyət göstərirdi. Bir tərəfdən xarici qüvvələr, böyük dövlətlər Azərbaycanda müstəqil dövlətin yaranması ilə razılaşa bilməyərək cürbəcür vasitələrlə bu dövləti boğmağa çalışırdılar. Digər tərəfdən, Rusiyada hakimiyyətə gəlmiş kommunist rejimi Rusiya imperiyası ərazisində öz hakimiyyətini tətbiq etmək istəyirdi. Azərbaycan üçün həmşə təhlükə olan, torpaqlarımıza göz dikən erməni qəsbkarları, daşnaqlar, bu dövrdə Azərbaycana qarşı öz təcavüzkarlıq hərəkətlərini gücləndirmişdilər. Bunlarla yanaşı, Azərbaycanın daxili ictimai-siyasi vəziyyəti olduqca gərgin idi. Şübhəsiz ki, belə bir şəraitdə ilk demokratik respublikanın fəaliyyəti böyük çətinliklərlə üzləşirdi [6, s.5-6].

1996-cı ildə Heydər Əliyev Gürcüstana rəsmi səfəri zamanı F.Xoyskinin məzarı üzərində ucaldılmış abidənin açılış mərasimində iştirak etmişdir. Həmin abidə möhz Ulu öndərin təşəbbüsü ilə qoyulmuşdur. Heydər Əliyev abidənin açılış mərasimində çıxış edərək demişdir: “Gürcüstan Prezidenti Eduard Şevardnadzenin dəvəti ilə mən bu ilin martında bu respublikada rəsmi səfərdə olarkən Fətəli Xan Xoyskinin qəbrini üzərində onun abidəsinin açılması mərasimində iştirak etdim. Onun qəbrini Mirzə Fətəli Axundovun qəbrinə yan-yanadır. Mən Mirzə Fətəli Axundovun qəbrini ilk dəfə 1970-ci ildə, Tbilisidə olarkən ziyarət etmişəm. Onun qəbrini o vaxt istənilən şəkildə deyildi. Onun qəbrinin müəyyən qədər abadlaşdırılması barədə o vaxt mən lazımi tədbirlər görmüşdüm. Amma o vaxt heç kəs mənə deməmişdi ki, Mirzə Fətəli Axundovun qəbrindən bir metr o yanda Fətəli xan Xoyskinin qəbrini yerləşir. Bunu mən də bilməmişdim. Çünki mənə deyən olmamışdı. Fətəli xan Xoyski ona görə unudulmuşdu ki, Sovet hökumətinin düşməni olubdur. Xalqınun mənafeyi uğrunda fədakarlıq göstərən

insan olduğuna görə o, erməni daşnaqlarının gülləsi ilə Tbilisidə qətlə yetirilmişdir.” [3, s.448]

Heydər Əliyevin nəzəri irsində Cümhuriyyət generalı olan Səməd bəy Mehmandarov və Əliqə Şıxlinski haqqında fikirləri xüsusi yer tuturdu. Ümummilliləyər Heydər Əliyev bu generalı həm I Dünya Müharibəsinin iştirakçısı kimi, həm də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurucuları kimi xatırlayırdı. Bu generallar Hüseyin xan Naxçıvanski kimi azərbaycanlılar arasında nizami hərbin zirvəsi, yeni bir məktəbin yaradıcıları, ən başlıcası isə müstəqil Azərbaycanın milli ordusunun təşkilatçıları idi. Bu generalların hər ikisi uzun hərbi xidmət yolu keçmişdi. Onlar təkcə xidməti vəzifənin icrasını sədaqət nümunəsi deyildilər, həm də yaradıcı hərbiçilər, təşəbbüskarlıqları və novatorluqları ilə xidmət yoldaşlarını da öz arxalarında apara bilən vətənpərvər şəxsiyyətlər idilər. Harada xidmət etməsindən asılı olmayaraq onların hər ikisi rus komandanlığının dərin hörmət və ehtiramını qazanmışdı [11].

Heydər Əliyevin bu generalların Rus-Yapon müharibəsinin iştirakçısı olması xatırlayaraq deyirdi: “Rus ordusunda böyük hörmət qazanmış Səməd bəy Mehmandarov, Əliqə Şıxlinski tariximizdə adları çəkdiiy generalara nisbətən daha çox tanışdılar. Onlar Rusiya-Yapon müharibəsində iştirak etmişlər, qəhrəmanlıq nümunələri göstərmişlər, sonra isə 1918-ci ildən başlayaraq Azərbaycanda Silahlı Qüvvələrin yaranmasında böyük xidmətləri olmuşdur” [7].

Qeyd etmək lazımdır ki, milli ordunun formalaşmasında digər generalların da (General-leytenant Sulkeviç-Ə.Q.) böyük xidmətləri olmuşdur. Lakin etiraf etməliyə ki, Cümhuriyyət ordusunun formalaşmasının qoşa dayağı Səməd bəy Mehmandarovla Əliqə Şıxlinski idilər. Onlar öz bilik və təcrübələri, təşəbbüskarlıq və yorulmazlıqları ilə bir-birlərini tamamlayırdılar. Çox qısa zaman kəsiyində Cümhuriyyətin ərazi bütövlüyünü qorumağa qadir olacaq müstəqil ordunun təşkilatlanması da bu iki böyük generalın tarixi xidmətidir. Səməd bəy Mehmandarov və Əliqə Şıxlinski öz peşəkarlıq və təşkilatçılıqları ilə bütün ordunu arxaları ilə aparacaq qabiliyyətinə malik idilər. Bu baxımdan onlar nöinki Cümhuriyyət hərbinin, bütünlükdə Azərbaycanın nizami hərbinin zirvəsini təşkil edirdilər. Bu dahi hərbiçilər gələcək üçün çox qiymətli və zəngin bir irs qoymuşlar.

Ümummilliləyər Heydər Əliyev 2003-cü il iyununda Silahlı Qüvvələr günü münasibətilə Azərbaycanın Silahlı Qüvvələrinin şəxsi heyətinə göndərdiyi təbrikində Cümhuriyyət dövründə aparılan ordu quruculuğunu və bu prosədə Səməd bəy Mehmandarovla Əliqə Şıxlinski xidmətlərinə belə qiymət vermişdir: “Azərbaycanda ordu quruculuğu prosesi çox çətin, mürəkkəb və ziddiyyətlili mərhələlərdən keçmişdir. Xalq Cümhuriyyətinin mövcud olduğu 1918-1920-ci illərdə Səməd bəy Mehmandarov, Əliqə Şıxlinski və digər peşəkar hərbiçilərin rəhbərliyi altında yüksək intizama və hərbi hazırlığa malik döyüş qabiliyyətli milli ordu hissələri formalaşdırılmışdı. Azərbaycanın yeni yaradılmış ordusu Ermənistanın təcavüzünün qarşısını alınması, Qarabağda və digər ərazilərdə separatçı hərəkatların yatırılması və ölkə sərhədlərinin qorunmasında mühüm rol oynamış, öz hərbi qabiliyyətinin nümayiş etdirə bilməmişdir” [5, s.398].

Bolşevik işğalı Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin mövcudluğuna son qoyduğu kimi, Cümhuriyyət ordusunun generalı və zabitlərinin həyatında da faciəli izlər buraxdı. Çoxlu sayda Cümhuriyyət generalı qırmızı terrorun qurbanı oldu. Bolşevik təqibinə və terroruna məruz qalan Səməd bəy Mehmandarovun, Əliqə Şıxlinski xidmətlərinin həyatını isə yalnız Nəriman Nərimanovun müdaxiləsindən sonra xilas etmək mümkün olmuşdur.

Sonradan bu generalın yeni dövrün ordusunun formalaşdırılması işinə cəlb edildilər. Bu istiqamətdə həm Səməd bəy Mehmandarov, həm də Əliqə Şıxlinski son dərəcə əhəmiyyətli xidmətlər göstərmişlər. Birləşmiş Komandirlər Məktəbində təlim-tərbiyə işi ilə məşğul olmaqla öz təcrübə və biliklərini azərbaycanlı hərbiçilərə öyrətmişlər. Ulu öndər Heydər Əliyev onların bu istiqamətdə göstərdikləri fəaliyyəti yüksək qiymətləndirərək demişdi: “Səməd bəy Mehmandarov və Əliqə Şıxlinski uzun müddət çar Rusiyasının ordusunda xidmət edəndən, Xalq Cümhuriyyəti dövründə müstəqil Azərbaycan ordusunun yaranmasına rəhbərlik edəndən sonra Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasında da ordu qurmaq, yaratmaq, azərbaycanlıların hərbi təhsil, təlim keçmək işləri ilə məşğul olmuşlar. Bu, çox maraqlıdır, səciyyəvidir, amma eyni zamanda təbiiyədir. Çünki hərbi peşə, ixtisas birinci növbədə hərbi təhsil, təcrübə, bilik, hərbi təlim-tərbiyə, döyüş təcrübəsi tələb edir. Bunlar olmayanda ordu qurmaq, Silahlı Qüvvələr yaratmaq mümkün deyildir. Əgər bunlar, peşəkar hərbiçilər varsa, ordu quruculuğunda onlardan səmərəli istifadə etmək olar. Səməd bəy Mehmandarov

rov və Əliağa Şıxlinski buna əyani sübutdur” [7].

Beləliklə, bu deyilənlərdən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Heydər Əliyev irsində Cümhuriyyət tarixinin dəyərləndirilməsi fonunda tarixi şəxsiyyətlərin qiymətləndirilməsi mühüm yer tutmuş, Məmməd Əmin Rəsulzadə, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Fətəli xan Xoyski və digər görkəmli dövlət xadimlərinin ictimai-siyasi fəaliyyəti milli ideologiya baxımından yüksək qiymətləndirilmiş. Onların Azərbaycan dövlətçilik tarixində yeri və rolu müəyyən edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Azərbaycan tarixinə konseptual baxışında Cümhuriyyət tarixinə və onun görkəmli xadimlərinin dəyərləndirilməsi məsələləri xüsusi yer tutur. İlham Əliyevin milli dövlətçilik tariximizə xüsusi qayğı və diqqəti onun 15 fevral 2008-ci il, 25 fevral 2013-cü il, 22 noyabr 2013-cü il, 16 may 2017-ci il tarixli sərəncamlarında öz əksini tapmışdır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 90 və 100 illik yubileylərinin, Cümhuriyyətin görkəmli xadimlərinin və ölmüş Əlimərdan bəy Topçubaşovun 150 illik yubileyinin, Məmməd Əmin Rəsulzadənin 130 illik yubileyinin, Əliağa Şıxlinskiyə 150 illik yubileyinin, Səməd bəy Mehmandarovun 160 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında verilən bu sərəncamlar Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixinə, Cümhuriyyət xadimlərinin fəaliyyətinə verilən yüksək qiymətin bariz nümunəsidir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2018-ci ili “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ili” elan etməsi onun milli dövlətçiliyimizin mühüm mərhələsini təşkil edən Cümhuriyyət tarixinə olan böyük hörmət və ehtiramının ən parlaq ifadəsidir.

Prezidenti İlham Əliyevin Xalq Cümhuriyyəti tarixinin doğru-düzgün, obyektiv şəkildə araşdırılmasının vacibliyini istər çıxışlarında və nitqlərində, istərsə də verdiyi müvafiq sərəncamlarında xüsusi olaraq vurğulamış və qeyd etmişdir ki, “Biz Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bütün demokratik ənənələrinə sadıq və bu ənənələri yaşadıq. Ancaq onu da qeyd etməliyik ki, indiki Azərbaycan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ilə müqayisə edilə bilməz. Çünki o vaxt çətinliklər də olub, müstəqilliyimizdə tam imkan vermirdi ki, Azərbaycan tam müstəqil siyasət aparsın. İqtisadi çətinliklərimiz olub, torpaq itkilərimiz də olub və bizim tarixi şəhərimiz olan İrəvan Ermənistanla verilmişdir. Ona görə, biz Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətini çox düzgün təhlil etməliyik. Bu müsbət və çətin məqamları gizlətməməliyik. Amma bütün çətinliklər və bizim üçün sağalmayan yara olan İrəvanın Ermənistanla verilməsinə baxmayaraq, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətini Azərbaycan dövləti və xalqı yüksək qiymətləndirir [9].

Dövlət başçısı İlham Əliyevin Cümhuriyyət tarixinə, onun liderlərinə verdiyi qiymətin bariz nümunələrindən birini də Bakıda İstiqlal abidəsinin ucaldılması (2007), Azərbaycanın üçrəngli bayrağının şərəfinə Bayraq meydanının inşası və bu meydanda dalğalanan bayrağımızın dünyanın ən uca bayrağı olmasıdır [10, s.81].

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlətçilik tariximizdə yeri və rolunu və əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirərək demişdir: “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması və iki il ərzində fəaliyyəti tarixi hadisə idi. Azərbaycan o ölkələrdəndir ki, hələ yüz il bunda əvvəl ən ulvi demokratik dəyərləri nəinki bəyan edib, öz praktik fəaliyyətində onları təmin edib. Bugünkü Azərbaycan, müstəqil Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisidir. Biz Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bütün ənənələrinə sadıq və bu ənənələri yaşadıq.” [1]

Beləliklə, belə bir ümumi nəticəyə gəlmək olar ki, xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev hər zaman Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Azərbaycanın dövlətçilik tarixində mühüm yerə və rola malik olduğunu öz çıxışlarında və nitqlərində dönmə-dönə etmişdir. Cümhuriyyətin müstəqil milli dövlətçiliyinin yaranmasında böyük xidmətləri olan dövlət və siyasi xadimlərinin misilsiz fəaliyyətini yüksək dəyərləndirmişlər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. “Azərbaycan” qəzeti. 2017, 11 yanvar.
2. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Yeni əsr və üçüncü minillik münasibəti ilə Azərbaycan xalqına müraciəti. 29 dekabr, 2000-ci il, Bakı, 2001-ci il.
3. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. 6-cı kitab. Bakı, 1998, s.448.
4. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. 15-ci kitab, Bakı, 2005, s.391.

5. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. 45-ci kitab, Bakı, 2011.
6. Əliyev H.Ə. Müdrik fikirlər, 1998-2003 oktyabr, II kitab. Bakı, 2009.
7. “Xalq” qəzeti, 2015, 16 oktyabr.
8. Hüseynova L. Heydər Əliyev irsində Azərbaycan tarixi məsələləri. Bakı, 2011, s.216.
9. İlham Əliyev 2017-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarını və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunan iclasda çıxış // Azərbaycan qəzeti. 2017-ci il, 11 yanvar.
10. Mahmudov Y.M. İlham Əliyev və Azərbaycan tarixi məsələləri.
11. Süleymanov M. Heydər Əliyev və Cümhuriyyət generalı. “Xalq” qəzeti. 2015-ci il, 16 oktyabr.

THE ISSUES ON THE ASSESSING OF FIGURES OF THE AZERBAIJANI DEMOCRATIC REPUBLIC IN THE HERITAGE OF HEYDAR ALIYEV

Summary

The article is devoted to the study of the issues of assessing the statehood, figures of the Azerbaijan Democratic Republic in the scientific and theoretical heritage of the national leader of our people Heydar Aliyev. In the article, against the backdrop of assessing the history of the republic, the socio-political activities of historical figures have been fully illuminated in Heydar Aliyev's heritage, as well as the attitude of the President of the Republic of Azerbaijan İlham Əliyev to the history of our national statehood that great figures had had great services in its formation.

ОЦЕНИВАНИЯ ВОПРОСОВ ДЕЯТЕЛЕЙ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ В НАСЛЕДИИ ГЕЙДАРА АЛИЕВА

Резюме

Статья посвящена изучению вопросов оценивания государственности, деятелей Азербайджанской Демократической Республики в научно-теоретическом наследии общенационального лидера нашего народа Гейдара Алиева. В статье на фоне оценивания истории республики, всесторонне освещена общественно-политическая деятельность исторических личностей в наследии Гейдара Алиева, а также были рассмотрены отношения Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева в историю нашей национальной государственности, имеющие большие заслуги великих личностей в ее образовании.